

CIMITIRUL MEDIEVAL TIMPURIU DE LA SĂLACEA-DEALUL VIDA

LAKATOS-BALLA Attila

Cuvinte cheie: cimitir medieval, avari, perioada descălecatului, cultura Köttlach, mormânt dublu.

Key words: medieval cemetery, avars, land conquest period, Köttlach-culture, double tomb

În pofida faptului că au existat unele antecedente semnificative în ceea ce privește cercetarea epocii medievale timpurii (ne referim la perioada dintre a doua jumătate a sec. al VII-lea și sfârșitul sec. al X-lea) în regiunea nord-vestică a României,¹ aceasta rămâne una dintre perioadele cele mai puțin cunoscute și, în același timp, una dintre cele mai controversate. Problema este și mai complexă în privința perioadei cuprinse între căderea Kaghanatului Avar și descălecatul triburilor maghiare, adică cea mai mare parte a sec. al IX-lea. Această situație este valabilă însă cu mici excepții și în cazul întregului bazin carpatic. Dizolvarea cadrului politic reprezentat până la începutul secolului de Kaghanatul Avar, scăderea dramatică a populației (fenomen care caracterizează întreaga perioadă) și problemele privind identificarea unui orizont cronologic databil cu o oarecare siguranță în sec. al IX-lea fac aproape imposibilă schițarea unei imagini privind istoria și cultura materială a secolului respectiv.

În aceste condiții se impune o oarecare circumspecție în ceea ce privește descoperirile arheologice datate în literatura de specialitate pe baza unor analize mai mult sau mai puțin ample în sec. al IX-lea. În nord-vestul României până în momentul de față există două necropole pentru care s-a propus o astfel de încadrare cronologică: cea de la Zalău-Poligon² și cea de la Sălacea-Dealul Vida.

În cazul cimitirului de la Sălacea-Dealul Vida, o simplă trecere în revistă a lucrărilor de specialitate care abordează acest subiect ne indică faptul că toate analizele și opiniile exprimate s-au bazat în exclusivitate pe prima publicare parțială și incompletă a descoperirii de către N. Chidioșan și, în mod special, pe o singură piesă descoperită în acest loc, și anume cercelul de „tip Köttlach” din mormântul 4. În aceste circumstanțe se impune reluarea completă a datelor și informațiilor care în momentul de față se mai află la dispoziția cercetării. Din nefericire în urma plecării din țară a autorilor săpăturilor de pe Dealul Vida, și a dispariției tragice și premature a lui N. Chidioșan, cel care a prelucrat inițial descoperirile medievale din acest loc, o bună parte a datelor și observațiilor de șantier s-au pierdut definitiv. Se află încă la dispoziția noastră desenele de șantier întocmite de N. Chidioșan, datele din registrul de inventar al Muzeului Țării Crișurilor, respectiv o serie de informații orale furnizate nouă de către Z. Nánási, cel care în calitate de muzeograf al Muzeului de la Săcuieni, a participat la săpături inclusiv în timpul campaniei din 1966,

¹ Avem în vedere în primul rând cercetările efectuate de S. Dumitrașcu, N. Chidioșan, M. Comșa, etc.

² COSMA 1994.

când mormintele medievale au fost descoperite.³ În schimb, nu am reușit să identificăm în colecția Muzeului Țării Crișurilor jurnalele de șantier și planul cimitirului, ceea ce îngreunează în mod considerabil prezentarea și analiza cimitirului.

Dealul Vida (Vida-hegy sau Burga-tető conform tradiției locale) este un promontoriu care se află la marginea estică a comunei Sălacea, deasupra unui șir de pivnițe care au fost scobite în panta dealului (Pl. 1). Fortificația din epoca bronzului din acest loc a fost identificată pentru prima dată în perioada interbelică de către colecționarul și arheologul amator Andrásy Ernő, fondatorul Muzeului Văii Erului din Valea lui Mihai. Cu ocazia periegezelor efectuate pe Dealul Vida, Andrásy E. a descoperit, pe lângă ceramica preistorică, și câteva fragmente medievale, pe care le-a datat în mod ipotetic în sec. al XIII-lea.⁴

Săpăturile arheologice ale muzeului din Oradea, conduse de Ivan Ordentlich și Nicolae Chidioșan au fost efectuate în perioada 1964-1969. Rezultatele cercetărilor au fost publicate parțial în cadrul unor rapoarte și lucrări de sinteză.⁵ Printre primele rezultate date publicității s-au aflat și informațiile despre necropola medievală descoperită în timpul campaniei din 1966. În cadrul acestei lucrări, N. Chidioșan, deși a observat legăturile cercelului semilunar din mormântul 4 cu mediul Köttlach și a cunoscut datarea lor relativ timpurie, propusă de P. Reinecke, a optat pentru o datare mai restrânsă a acestora în prima jumătate a sec. al X-lea și le-a pus în mod ipotetic în relație cu ceramica lucrată la roată și ornamentată cu linii și benzi în formă de val, descoperită în mai multe locuri pe Dealul Vida și atribuită populației românești.⁶ Maria Comșa, într-o lucrare privind nord-vestul României în secolele VI-IX, include necropola de la Sălacea în categoria urmelor culturii materiale ale populației slave și autohtone de după căderea Kaghanatului Avar la începutul sec. al IX-lea.⁷

În 1975 a fost publicată o analiză antropologică a scheletelor din mormântul 4 de la Sălacea, ridicate *in situ* și inclus în expoziția de bază a muzeului din Oradea. Autorii analizelor au ajuns la concluzii neașteptate în ceea ce privește vârsta și gradul de rudenie ale celor doi defuncți. Conform acestor rezultate este vorba despre mormântul comun al unui bărbat la vârsta senectutii (60-65 ani), și o femeie mai tânără (maturus I, 30-35 ani), care, după părerea autorilor, erau rude apropiate (probabil tată și fiică). Pentru caracteristicile antropologice ale celor două schelete autorii au găsit analogii în materialul din necropola slavă de la Mikulčice.⁸

S. Dumitrașcu, într-o lucrare având ca subiect podoabele și piesele de îmbrăcăminte din mileniul I din colecția Muzeului Țării Crișurilor, dintre descoperirile de pe Dealul Vida prezintă doar o pereche de inele de tâmplă cu capetele în formă de „S”, însă nu face referire la alte date privind locul și circumstanțele descoperirii. În cazul acestor piese autorul operează cu o datare târzie, respectiv în sec. XI-XIII.⁹

În literatura arheologică maghiară, în primul rând în lucrările privind Transilvania în evul mediu timpuriu ale lui I. Bóna, cimitirul de pe Dealul Vida a fost atribuit populației de rând din perioada descălecatului maghiar și a epocii arpadiene timpurii, și datat, mai larg, în sec. X-XI.¹⁰

Problema datării și atribuirii culturale a necropolei de la Sălacea a fost reluată recent

³ Dorim să mulțumim și pe această cale D-lui Prof. Nánási Zoltán pentru ajutorul oferit.

⁴ Informațiile au fost preluate din jurnalul arheologic a lui Andrásy Ernő, manuscris care se păstrează în colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor, Oradea.

⁵ ORDENTLICH 1967; ORDENTLICH 1971, p. 28, nr. 55; ORDENTLICH 1972; CHIDIOȘAN 1969; CHIDIOȘAN, ORDENTLICH 1975.

⁶ CHIDIOȘAN 1969, 613-615.

⁷ COMȘA 1972, 212.

⁸ NICOLAESCU-PLOPȘOR, WOLSKI 1975, 143-160.

⁹ DUMITRAȘCU 1983, p. 57, nr. 92.

¹⁰ BÓNA 1986, p. 210; BÓNA 2001, p. 74.

într-o lucrare privind descoperirile funerare de sec. IX-X din vestul și nord-vestul României. Din punctul de vedere al determinării etnice, autorul s-a bazat în primul rând pe originea în mediul slav vestic a cercelului semilunar din mormântul 4 și pe asemănările caracteristicilor antropologice deja amintite cu necropola de la Mikulčice. Datarea propusă în cadrul lucrării este una mai largă, în a doua jumătate a sec. al IX-lea și prima jumătate a sec. al X-lea.¹¹

Această încadrare cronologică și etnică a fost criticată de I. Stanciu, care, în concordanță cu opinia lui U. Fiedler în loc de determinant etnic consideră podoabele de tip Kottlach din nord-vestul României drept indicatoare ale unor relații ori influențe dinspre mediul civilizației moraviene. În același timp, discută și datarea propusă de C. Cosma, subliniind dificultatea argumentării unei datări timpurii, începând cu ultima parte a sec. IX.¹²

Faptul că datarea cimitirului de la Sălăcea și, implicit a întregului orizont definit prin prezența podoabelor de tip Kottlach din vestul și nord-vestul României a rămas până astăzi o problemă nerezolvată se datorează, în primul rând, unei erori de ordin metodologic. Toate opiniile exprimate până în momentul de față s-au bazat pe analiza cerceilor semilunari, fără să fie luate în considerare unele elemente de rit și ritual funerar, fenomene antropologice sau restul obiectelor de inventar, în unele cazuri negându-se chiar valoarea acestora de indicator cronologic. În mod indiscutabil, cel puțin în cazul cimitirului de la Sălăcea, acest lucru se datorează publicării parțiale și selective a rezultatelor săpăturii. Astfel, pentru formarea unei opinii științifice bine fondate, se impune o reconstituire, pe cât posibil, după cei aproape 40 de ani, a rezultatelor obținute în urma cercetării arheologice a necropolei medievale timpurii de la Sălăcea.

Așezarea preistorică fortificată de pe Dealul Vida a fost cercetată între 1964 și 1969. Toate cele 17 morminte cunoscute din acest loc au fost descoperite în campania din anul 1966 în sectorul nordic al platoului central. Dintre acestea doar 12 erau considerate de autorul săpăturii ca fiind medievale timpurii (mormintele 1-6, 9-10, 12-13, 16-17).¹³ În lipsa jurnalului de săpătură, bazându-ne doar pe desenele păstrate ale mormintelor, sunt greu de precizat criteriile care au stat la baza acestei încadrări. Mormântul 7 este de fapt o groapă de formă aproximativ circulară, cu marginile neregulate, în care au fost depuse probabil oasele unui schelet dintr-un mormânt deranjat. Mormântul 8 nu se individualizează din nici un punct de vedere față de mormintele medievale timpurii. Nu avea inventar, iar poziția și orientarea scheletului, în linii mari, corespunde cu restul mormintelor. În schimb, scheletul era depus la o adâncime mai mare (92 cm) față de adâncimile întâlnite în celelalte cazuri, cuprinse între 16 și 65 cm. Defunctul din mormântul 11 era depus în poziție chircită. Probabil acest fenomen a determinat pe autorii săpăturilor ca, în lipsa oricărei inventar funerar, să excludă mormântul dintre descoperirile medievale timpurii. Apariția unor morminte chircite însă nu este un fenomen rar în cazul unor necropole de sec. X-XI din bazinul carpatic, iar faptul că mormântul a fost orientat vest-est și a fost găsit în același sector nordic al platoului central ne oferă suficiente argumente să presupunem că mormântul 11 putea să aparțină cimitirului medieval. Printre desenele mormintelor nu s-au păstrat schițele mormintelor 14 și 15, și astfel nu dispunem de nici o informație privind caracterul acestora. Presupunem, totuși, că este vorba despre un mormânt multiplu din epoca bronzului, descoperit în aceeași campanie din 1966 în sectorul nordic al platoului. Mormântul nu a fost publicat, însă a fost ridicat *in situ* și se păstrează în colecția Muzeului Țării Crișurilor.¹⁴

Având în vedere aceste observații, am inclus în catalogul mormintelor medievale

¹¹ COSMA 2001, p. 507-509, 528-529, Taf. 27.

¹² STANCIU 2001

¹³ CHIDIOȘAN 1969, p. 611.

¹⁴ Descoperirea este amintită de COLES – HARDING 1979, p. 81.

timpurii 15 din cele 17 morminte descoperite pe dealul Vida.

MORMÂNTUL 1

Este singurul mormânt despre care nu s-a păstrat desen și nici un alt fel de informație, în afară de o referire în lucrarea lui N. Chidioșan privind existența unei trepanații pe parietalul drept al craniului descoperit în această groapă. Inventar:

1. *Inel simplu de tâmplă* din sârmă de bronz rotund în secțiune, cu capetele ascuțite și suprapuse. Diametrul maxim: 1,8 cm. Grosimea maximă: 0,15 cm (Pl. 2.1)
2. *Inel simplu de tâmplă* din sârmă de bronz cu secțiune rotundă. Capetele inelului sunt deschise și ascuțite. Diametrul maxim: 1,6 cm. Grosimea maximă: 0,25 cm (Pl. 2.2).
3. *Inel simplu de tâmplă* cu capetele deschise și ascuțite. Piesa a fost confecționată din sârmă de bronz cu secțiune rotundă și se păstrează deformat. Grosimea maximă: 0,14 cm (Pl. 2.3).

MORMÂNTUL 2 (Pl. 2.4)

Orientat V-E. Sexul scheletului nu se cunoaște. Groapa mormântului este de formă trapezoidală cu colțurile rotunjite. Scheletul a fost depus culcat pe spate cu mâinile pe bazin. Starea de conservare a oaselor a fost foarte bună. Lungimea mormântului: 194 cm. Lățimea maximă a mormântului: 83 cm. Adâncimea maximă a mormântului: 46 cm. Lungimea scheletului: 160 cm. Fără inventar.

MORMÂNTUL 3 (Pl. 2.5)

Mormânt deranjat din care s-a păstrat doar partea inferioară cu oasele picioarelor. Sexul: necunoscut. Orientare: VNV-ESE. Groapa mormântului inițial era de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. În groapă s-au păstrat oasele picioarelor (până la nivelul femurului) ale unui schelet așezat întins pe spate. Lățimea mormântului: 41 cm. Adâncimea mormântului: 37 cm. Fără inventar.

MORMÂNTUL 4 (Pl. 3.1)

Mormânt dublu. Groapa mormântului avea formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Lungimea gropii: 191 cm. Lățimea maximă a gropii: 110 cm. Adâncimea maximă a gropii: 65 cm. În groapă se aflau două schelete întinse pe spate, cu câte o mână alăturată și împreună și cu cealaltă întinsă lângă corp. Scheletul din partea dreaptă a gropii aparține unei femei de 30-35 ani. Starea de conservare a oaselor a fost foarte bună. Lungimea scheletului: 146 cm. Inventar: pe cele două laturi ale craniului au fost găsite patru inele de tâmplă.

1. *Inel de tâmplă* cu capetele deschise, confecționat din sârmă de bronz cu secțiune rotundă. Diametrul maxim: 2,05 cm. Grosimea maximă: 0,25 cm (Pl. 3.4).
2. *Inel simplu de tâmplă* confecționat din sârmă de bronz rotundă în secțiune. Se păstrează fragmentar. Diametrul maxim: 1,8 cm. Grosimea maximă: 0,25 cm (Pl. 3.5).
3. *Inel simplu de tâmplă* confecționat din sârmă de bronz rotundă în secțiune. Se păstrează fragmentar. Diametrul maxim: 1,75 cm. Grosimea maximă: 0,2 cm (Pl. 3.5).
4. *Inel simplu de tâmplă* cu capetele deschise și ascuțite, confecționat din sârmă de bronz rotundă în secțiune. Diametrul maxim: 2,1 cm. Grosimea maximă: 0,22 cm (Pl. 3.5).

Scheletul din partea stângă a gropii aparține unui bărbat de cca. 60-65 ani. Starea de conservare a oaselor era foarte bună. Craniul a fost sprijinit dinspre ambele laturi de câte un fragment de os de cerb. Lungimea scheletului: 153 cm.

5. *Inel de tâmplă* cu capetele deschise confecționat din sârmă groasă de bronz pe partea dreaptă a craniului. Diametrul maxim: 2,6 cm. Grosimea maximă: 0,4 cm (Pl. 3.3).
6. *Cercel* cu verigă din sârmă cu secțiune rotundă și partea inferioară în formă de semilună, ornamentat cu motiv în formă de cruce înconjurat de un chenar, ambele adâncite în corpul cercelului. Inițial crucea a fost acoperită cu email roșu, iar chenarul cu email de culoare verzuie, ale căror urme, deși destul de vag, încă se văd. Arcul inferior al cercelului a fost ornamentat cu o linie incizată în formă de zig-zag. Înălțime: 3,8 cm. Lățime: 2,2 cm. Grosimea verigii: 0,1 cm. Piesa a fost descoperită lângă craniu, pe partea stângă.

MORMÂNTUL 5 (Pl. 3.8)

Mormânt de copil orientat V-E cu o deviere de câteva grade spre sud. Groapa mormântului este de formă dreptunghiulară cu colțurile puternic rotunjite. Defunctul a fost așezat în groapă culcat pe spate, cu brațele întinse lângă corp. Starea de conservare a scheletului a fost relativ bună cu excepția coastelor și a coloanei vertebrale. Lungimea mormântului: 112 cm. Lățimea maximă a mormântului: 41 cm. Adâncimea maximă a mormântului: 40 cm. Lungimea scheletului: 96 cm. Fără inventar.

MORMÂNTUL 6 (Pl. 2.8)

Probabil mormânt de bărbat orientat N-S. Groapa mormântului este de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Defunctul a fost depus culcat pe spate. Scheletul s-a păstrat în stare destul de bună, lipsind însă antebrațele, partea stângă a bazinului și ambele picioare în întregime. Lungimea gropii indică faptul că cel puțin picioarele lipseau deja în momentul înmormântării. Având în vedere că restul oaselor s-au păstrat în stare foarte bună, presupunem, că antebrațele și osul bazinului, împreună cu picioarele erau tăiate de asemenea încă înaintea înmormântării. Vertebra a 12-a a scheletului era străpunsă de o săgeată de fier cu trei aripioare (Pl. 2.7). Lungimea gropii: 98 cm. Lățimea gropii: 48 cm. Adâncimea maximă a gropii: 75 cm. Fără inventar.

MORMÂNTUL 7 (Pl. 3.9)

Groapă de formă rotundă spre pătrat, cu marginile ușor neregulate în care au fost descoperite dispersat câteva oase umane (femur, tibie, coaste, vertebre). Orientarea mormântului, judecând după forma gropii și direcția oaselor lungi este V-E, respectând orientarea caracteristică a cimitirului. Lungimea gropii: 62 cm. Lățimea gropii: 61 cm. Adâncimea maximă a gropii: 50 cm. Fără inventar.

MORMÂNTUL 8 (Pl. 3.10)

Probabil mormânt de bărbat orientat NV-SE. Groapa mormântului avea formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Defunctul a fost depus întins pe spate, cu brațele lângă corp. Oasele s-au păstrat în stare foarte bună și astfel lipsa antebrațului drept nu o putem pune pe seama dizolvării acestor oase în pământ. De asemenea lipsește craniul (în mormânt a fost descoperit doar mandibula în poziție inversă), iar lungimea gropii și poziția scheletului indică faptul că acesta nici nu a fost depus în mormânt. Lungimea gropii: 160 cm. Lățimea gropii: 57 cm. Adâncimea maximă a gropii: 92 m. Fără inventar.

MORMÂNTUL 9 (Pl. 4.1)

Probabil mormânt de femeie orientat V-E, cu o deviere de câteva grade spre sud. Groapa mormântului avea formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Defunctul a fost depus în groapă întins pe spate cu mâinile întinse lângă corp. Starea de conservare a scheletului a fost foarte bună. Lungimea gropii: 160 cm. Lățimea gropii: 54 cm. Adâncimea

maximă: 40 cm. Lungimea scheletului: 145 cm. Inventar:

1. *Inel simplu de tâmplă* cu capetele ușor suprapuse, confecționat din sârmă de bronz cu secțiune rotundă. A fost descoperit lângă craniu, pe partea dreaptă. Diametrul maxim: 3 cm. Grosimea maximă: 0,2 cm (Pl. 4.1).

MORMÂNTUL 10 (Pl. 4.3)

Mormânt de copil orientat V-E. Groapa mormântului era de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Scheletul a fost întins pe spate. Starea de conservare a oaselor era foarte slabă, totuși poziția antebrațului stâng indică faptul că cel puțin una dintre mâini era așezată pe bazin. Lungimea gropii: 130 cm. Lățimea gropii: 36 cm. Adâncimea maximă: 47 cm. Lungimea scheletului: 70 cm. Fără inventar.

MORMÂNTUL 11 (Pl. 4.4)

Groapa mormântului nu a fost delimitată. Defunctul de sex nedeterminat a fost depus orientat V-E, în poziție chircită, pe partea stângă, cu mâna stângă îndoită, ridicată la nivelul abdomenului și cea dreaptă așezată pe femurul stâng. Pe desenul mormântului a fost menționat faptul că sub craniu au fost depuse câteva cioburi adunate, fără să precizeze însă caracteristicile sau poziția cronologică a acestora. Adâncimea maximă a mormântului: 78 cm. Lungimea scheletului: 103 cm. Fără inventar.

MORMÂNTUL 12 (Pl. 4.4)

Mormânt de copil orientat V-E cu o deviere de câteva grade spre nord. Groapa era de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Scheletul întins pe spate, cu brațele întinse lângă corp s-a păstrat în stare foarte bună. Lungimea gropii: 82 cm. Lățimea gropii: 21 cm. Adâncimea maximă: 19 cm. Lungimea scheletului: 63 cm. Fără inventar.

MORMÂNTUL 13 (Pl. 4.6)

Orientat V-E. Groapa mormântului avea formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Sexul defunctului nu a fost determinat. Era așezat în groapă întins pe spate, cu ambele mâini pe bazin. Starea de conservare a scheletului era foarte bună. Lungimea gropii: 170 cm. Lățimea gropii: 50 cm. Adâncimea maximă: 40 cm. Lungimea scheletului: 144 cm. Fără inventar.

MORMÂNTUL 16 (Pl. 4. 7)

Mormânt de copil orientat V-E. Groapa mormântului era de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Scheletul a fost depus în mormânt întins pe spate, cu mâinile întinse lângă corp. Starea de conservare a scheletului era relativ bună. Lungimea gropii: 116 cm. Lățimea gropii: 38 cm. Adâncimea maximă: 25 cm. Lungimea scheletului: 90 cm. Fără inventar.

MORMÂNTUL 17 (Pl. 4. 10)

Probabil mormânt de bărbat orientat V-E. Defunctul a fost așezat în groapă întins pe spate cu mâna dreaptă întinsă lângă corp și cea stângă așezată pe bazin. Starea de conservare a scheletului era foarte bună. Lungimea gropii: 181 cm. Lățimea gropii: 54 cm. Adâncimea maximă: 35 cm. Lungimea scheletului: 155 cm. Inventar:

1-2. Două inele de tâmplă cu capătul în formă de „S”, confecționate din sârmă de bronz, au fost descoperite pe ambele părți ale craniului. Diametrul maxim: 2,1 cm. Grosime: 0,2 cm. (Pl. 4.8-9).

Luând în considerare atât încercarea lui N. Chidioșan de datare și atribuire etnică a cimitirului cât și opiniile formulate recent în literatura arheologică românească și cea

maghiară, se remarcă faptul că în toate cazurile au fost luate în considerare doar analogiile și legăturile culturale ale cercelului lunular descoperit în mormântul 4. Nu au existat încercări serioase în sensul interpretării unor fenomene și elemente de rit și ritual funerar întâlnite în cadrul necropolei de pe Dealul Vida, iar datele general acceptate ale unor alte categorii de descoperiri, cum ar fi inelele de tâmplă cu capătul în formă de „S” și cele cu secțiune poligonală, au fost ignorate sau reconsiderate fără o argumentație convingătoare. Această situație ne îndeamnă la o analiză atentă a unor categorii de informații rezultate din cercetarea arheologică a cimitirului, cum ar fi elementele de rit și ritual funerar mai rar întâlnite (morminte duble, schelete în poziție chircită etc.) sau unele fenomene de ordin antropologic, cum ar fi trepanația sau cazurile de mutilare.

Înainte de toate însă, se impune analiza unui fenomen complex întâlnit în cazul unor morminte de la Sălacea. Este vorba despre mormintele 6 și 8. Acestea se diferențiază față de restul mormintelor prin trei caracteristici: orientarea, adâncimea, respectiv modul de depunere în acestea a unor trupuri mutilate. Orientarea generală a mormintelor din cimitir este V-E. Mormântul 6 este orientat perpendicular pe acestea, adică N-S, iar mormântul 8 NV-SE. Adâncimea celorlalte morminte de pe Dealul Vida variază între 17 și 65 centimetri, aceste valori fiind cele extreme, întâlnite în câte un singur caz. Restul gropilor au fost săpate la adâncimi cuprinse între 25 și 50 cm. Scheletul din mormântul 6 a fost depus la o adâncime de 75 cm, iar cel din mormântul 8 la 92 cm, aproape dublă față de adâncimea medie ale celorlalte morminte. Ambele schelete prezintă urme clare de mutilare. În cazul mormântului 6 lipsesc ambele picioare ale defunctului, împreună cu partea stângă a bazinului, și ambele antebrate. Poziția craniului și a vertebrelor superioare nu exclude posibilitatea ca defunctul să fi fost spânzurat. Scheletului din mormântul 8 îi lipsește craniul și antebrațul drept. În lipsa materialului osteologic și a oricărei însemnări de șantier, este imposibil de determinat dacă mutilările prezintă un caracter ritual și au fost efectuate după deces, sau avem de a face cu mormintele unor persoane torturate sau mutilate în intervenții medicale. În orice caz, din desenele mormintelor reiese că mutilările au fost efectuate încă înainte de depunerii trupurilor în morminte, iar cei care au săpat gropile nu au avut intenția să depună și membrele tăiate, astfel că nu au lăsat loc pentru picioare în cazul mormântului 6, și pentru craniu în cazul mormântului 8. În lipsa unor însemnări de șantier și, în primul rând, al oricărui inventar de mormânt, interpretarea acestor fenomene este extrem de dificilă. Cheia problemei îl poate reprezenta vârful de săgeată cu trei aripioare din mormântul 6. Această piesă nu a fost depusă în mormânt ca inventar, ci era înfiptă în vertebra a 12-a a scheletului din mormânt, și probabil reprezintă cel puțin una dintre cauzele decesului. La prima vedere, în contextul unei posibile mutilări cu caracter ritual, se poate emite ipoteza tragerii cu arcul în mormânt, un ritual cu caracter vampiristic întâlnit în cimitirele de sec. VII-VIII și X-XI din bazinul carpatic.¹⁵ Având însă în vedere poziția săgeții, se poate deduce că ea s-a înfipt în vertebră intrând din spate, înainte de depunerii trupului în mormânt. Or, scopul ritualului tragerii cu arcul și săgeata în mormânt, conform analogiilor etnografice cunoscute, este tocmai împiedicarea întoarcerii spiritului decedatului, și se practică după depunerea trupului în mormânt.

Săgeata din mormântul 6 își găsește cele mai bune analogii în epoca avară. Totuși, există câteva cazuri izolate când săgeți cu trei aripioare au fost descoperite în morminte sau așezări de sec. X-XI. În mormântul 20 de la Letkés-Tégláégető II (nordul Ungariei) o săgeată cu trei aripioare a fost descoperită sub femurul stâng al unui bărbat de cca. 30-40 ani.¹⁶ Autorul săpăturilor a interpretat săgeata ca fiind un obiect aruncat în groapă înainte de depunerii defunctului. Totuși, în acest caz există și alte posibilități de interpretare: săgeata ar fi putut fi înfiptă în piciorul stâng al defunctului sau ar fi putut ajunge accidental în groapă. Poziția vârfului exclude posibilitatea să se fi tras cu arcul în cadrul ceremoniei de

¹⁵ TETTAMANTI 1995, p.

¹⁶ BAKAY 1978, p. 97, Fig. 118, Pl. XLVIII.4.

înmormântare. Necropola a fost datată între a doua jumătate a sec. X și sfârșitul sec. XI.¹⁷ În mormântul 13 al cimitirului de epocă arpadiană de la Koppányszántó-Homokbánya (sudul Ungariei) un vârf de săgeată cu trei aripioare a fost descoperit între coastele și brațul stâng al unei femei de vârstă matură.¹⁸ Mormântul a fost datat în sec. XI, iar vârful de săgeată a fost interpretat de către J. Gy. Ódor drept un obiect depus cu scopuri rituale, având în vedere rolul magic a obiectelor ascuțite din fier în îndepărtarea deochierii.¹⁹ Două vârfuri de săgeți asemănătoare cu cele descrise mai sus provin din așezarea de la Dridu–La Metereze, datată de A. Ioniță în jurul anului 1000.²⁰

Faptul că vârfuri de săgeți cu trei aripioare ca piese de inventar nu au fost descoperite în morminte de sec. X-XI, în schimb apar în câteva cazuri izolate ca arme care, probabil, au provocat rănirea sau moartea defunctului, iar în unele cazuri ajung în morminte în condiții necunoscute, eventual cu scopuri rituale, sugerează concluzia că astfel de obiecte erau frecvente în această perioadă în afara bazinului carpatic. Ca o ipoteză, se impune atribuirea acestor vârfuri de săgeți mediului peceneg, cu atât mai mult cu cât și așezarea de la Dridu–La Metereze a fost atribuită din punct de vedere etno-cultural acestei populații, iar în bazinul carpatic ele apar în cursul sec. al XI-lea, o epocă de intensificare a incursiunilor pecenege. În acest caz trebuie să avem în vedere o datare mai târzie, cel puțin a mormântului 6 de la Sălacea – Dealul Vida, față de cele propuse anterior.

Totuși, se disting câteva elemente care pun sub semnul întrebării această interpretare. Toate vârfurile de săgeți cu trei aripioare cunoscute din sec. X-XI, înșirate mai sus, aparțin unei subcategorii caracterizate prin aripioarele înguste, cu muchia lucrată în formă de arc lat. În schimb piesa de la Sălacea are aripioare late, cu muchiile aproape triunghiulare, asemănătoare tipului de epocă avară, tip care dispare însă în bazinul carpatic spre sfârșitul sec. VIII, sau cel târziu în prima parte a secolului IX, locul acestuia fiind preluat de tipurile folosite în mediul bulgar sau carolingian.

Mormintele 6 și 8 se diferențiază și prin adâncimea și orientarea lor, orientări care corespund ritualului de înmormântare caracteristică în a doua parte a epocii avară (începând cu ultima treime a sec. VII). În lumina acestor date nu putem să excludem posibilitatea, ca mormântul 6, eventual și mormântul 8, să fi fost morminte izolate de epocă avară, care nu se leagă organic de evoluția necropolei târzii de pe Dealul Vida.²¹

Unul dintre cele mai interesante aspecte din categoria elementelor de rit și ritual funerar documentate în cimitirul de pe Dealul Vida îl reprezintă înmormântarea dublă 4a și 4b. În cazul acestui mormânt o analiză antropologică (de fapt singura care se află la dispoziția cercetării arheologice) a demonstrat că aparține unui bărbat de vârstă senilă și a unei femei de vârstă matură I (30-35 ani), între cei doi defuncți existând un grad de rudenie destul de apropiat.²² Autorii analizei care au emis ipoteza unei posibile relații tată-fiică s-au confruntat însă cu probleme semnificative în ceea ce privește interpretarea etno-culturală a fenomenului. Principalul obstacol cu care s-a confruntat această încercare este însuși caracterul izolat al fenomenului. Probabil astfel se explică și faptul că până în momentul de față nu au existat încercări de analiză cu caracter monografic a acestui fenomen în cadrul descoperirilor funerare de sec. IX-XI din bazinul carpatic. În schimb avem la dispoziție o

¹⁷ BAKAY 1978, p. 162.

¹⁸ ÓDOR 2000, p. 237, Fig. 4.

¹⁹ ÓDOR 2000, p. 239.

²⁰ IONIȚĂ 1996-1998, p. 380, Fig. 50.1-2.

²¹ Nu putem să uităm cu totul faptul că devierea în cazuri izolate față de orientarea obișnuită a mormintelor este un fenomen cunoscut în mai multe necropole de sec. X-XI. Din această cauză orientarea în sine a mormintelor 6 și 8 nu reprezintă un argument incontestabil în favoarea unei datări în epoca avară. Totuși, cazurile asemănătoare cunoscute din bazinul carpatic în cursul sec. X-XI se caracterizează prin marginalizarea în cadrul cimitirului a defuncților depuse în acest mod (TETTAMANTI 1975, p.). Acest fenomen se manifestă, între altele, prin săparea unor gropi mai puțin adânci, fenomen care nu este caracteristic în cazul celor două morminte de pe Dealul Vida.

²² NICOLAESCU-PLOPȘOR, WOLSKI 1975, p. 143-160.

lucrare micromonografică privind înmormântările multiple din epoca avară, premergătoare perioadei de folosire a cimitirului de la Sălăcea ale cărei concluzii pot fi considerate ca un punct de plecare pentru analiza aceluiaș fenomen în necropolele mai târzii.²³ Autorul lucrării, P. Tomka, a elaborat o tipologie riguroasă a mormintelor multiple, bazată pe ordinea înmormântărilor și caracterul acestora. El introduce categoria înmormnântării a doi sau mai mulți defuncți în același timp și în aceeași groapă (Doppelgrab, Mehrfachbestattung), a înmormântărilor ulterioare într-o groapă deja existentă (Nachtbestattung), a înmormântărilor ulterioare plasate în imediata apropiere a unui mormânt existent (Nebenbestattung, Überbestattung), și cea a mormintelor comune (Massengrab). Trecând în revistă literatura de specialitate a subiectului autorul ajunge la concluzia că toate încercările de interpretare oscilează între două posibile explicații: sacrificiul ritual, sau moartea accidentală a doi sau mai mulți membri ai unei familii ori a unei mici comunități. Cazurile de înmormântări multiple, nu doar cele avare, sunt considerate de autor un element de rit funerar izolat, practicat destul de rar și cu caracter accidental, cunoscut însă în cele mai multe epoci și culturi arheologice, și astfel fenomenul nu are valoare de indicator etnic, cultural sau cronologic. Totodată a observat că proporția mormintelor multiple în cadrul necropolei unei comunități în situații de conflict sau criză socială este în creștere, prezentând ca un exemplu elocvent un astfel de fenomen desfășurat în ultima parte a sec. VIII și începutul sec. IX, contemporan cu perioada de dizolvare a echilibrului de putere reprezentat de Kaghhanatul Avar în bazinul carpatic.

În ceea ce privește acest mormânt dublu de la Sălăcea putem afirma că ritul de înmormântare nici în acest caz nu poate alcătui baza unor ipoteze de ordin cronologic sau etno-cultural. Fenomenul, așa cum rezultă din analiza menționată mai sus, este cunoscut din epoca avară, fiind caracterizat de o oarecare creștere spre sfârșitul acestei epoci, și este prezent în cursul secolelor X-XI într-o proporție mai mică și cu tendința de a dispărea spre sfârșitul secolului XI. Se remarcă totuși faptul că în cursul sec. IX, în cazul mormintelor de inhumație din necropolele de tip Mediaș, sau în cimitirele premaghiare din bazinul carpatic de tip Sopronkőhida sau Zalavár, fenomenul înmormântărilor duble a două persoane la vârsta de maturitate nu este cunoscut, lăsând impresia că între cazurile cunoscute din epoca avară și cele târzii de sec. X-XI nu există o legătură cronologică directă. Acceptând însă aprecierea lui P. Tomka despre lipsa de valoare de indicator etnic sau cronologic a mormintelor multiple, nu putem să trecem cu vederea cele mai apropiate analogii cu cazul de la Sălăcea. Acestea, luând în considerare faptul că este vorba despre înmormântarea dublă a două persoane adulte între care există un grad de rudenie foarte apropiată (altă decât cea de soț și soție), ar fi două morminte din cimitirul de la Képuszta.²⁴ În mormintele 160 și 368 din acest cimitir au fost îngropate câte două persoane de sex feminin. În primul caz, diferența de vârstă între cele două defuncte era relativ mică (30-35 și 35-40 ani cu o oarecare marjă de eroare a determinărilor antropologice), iar în al doilea caz era mai semnificativă (aprox 20 și 60 ani). În ambele cazuri defuncții au fost depuși în groapă cu mâinile împreunate, asemănător cazului de la Sălăcea. Cimitirul de la Képuszta a fost datat în sec. XI. Autorul, deși nu analizează în detaliu înmormântările duble, face referire la frecvența acestui fenomen în cadrul culturii Keszthely.²⁵

Un interes sporit din punct de vedere a datării necropolei de la Sălăcea prezintă un alt fenomen aparținând sferei de interes a antropologiei: craniul trepanat din mormântul 1. Trepanația sau practica perforării craniilor umane cu scopuri rituale sau medicale (eventual printr-o îmbinare a celor două aspecte) este un fenomen bine cunoscut de cercetarea arheologică a Europei Centrale, cu o literatură foarte bogată, în majoritatea cazurilor în contextul unor descoperiri din epoca descălecatului maghiarilor. Trecerea în revistă a acestei

²³ TOMKA 2003, p. 11-56.

²⁴ SZŐKE 1953, p. 239-240 și 275-276.

²⁵ SZŐKE 1953, p. 294.

literaturi și a concluziilor formulate ar fi însă lipsită de sens, informațiile de care dispunem despre craniul de la Sălacea nu permit încadrarea acestuia în variatele sisteme tipologice ale fenomenului, deoarece din nefericire în colecția muzeului nu s-a păstrat nici craniul aflat în discuție, nici documentația aferentă (poză, desen, descriere etc.). Mai mult decât atât, M1 este singurul mormânt despre care nu avem nici un fel de documentație de teren, ci doar inventarul mormântului, alcătuit din 3 inele simple de tâmplă. Singura sursă privind existența craniului trepanat este relatarea lui N. Chidioșan cu ocazia primei publicări a descoperirii.²⁶ Deși nu avem la dispoziție alte detalii, însăși existența unui craniu trepanat în cimitir ar putea să ofere un punct de sprijin pentru datarea mai precisă a mormântului respectiv. Printre lucrările de bază privind aspectele cronologice ale trepanațiilor din evul mediu timpuriu în Bazinul Carpatic rămân cele semnate de colectivul de antropologi condus de J. Nemeskéri care, în cursul anilor 60, a efectuat o serie de cercetări cu caracter monografic în colecțiile antropologice de pe teritoriul Ungariei.²⁷ Conform rezultatelor statistice ale acestor cercetări practica trepanării craniilor apare în evul mediu timpuriu în cursul secolelor VIII-IX (în lipsa contextelor clare, fără o datare mai precisă) și se uzitează într-un număr mai mare în cursul secolului X (39 cazuri). Deși numărul unor astfel de descoperiri crește în cursul secolului XI (51 cazuri) în raport cu numărul mormintelor cunoscute din acest secol, se poate vorbi despre un regres al practicii trepanației. Aceleași concluzii au fost repetate într-o lucrare semnată de Ágnes Kustár, însă cu referire la toate tipurile de trepanație, nu doar a celor simbolice sau parțiale.²⁸ O lucrare mai recentă privind practica trepanațiilor craniene este semnată de medicul T. Grynaeus.²⁹ Autorul, deși ajunge la rezultate diferite de cele ale grupului condus de J. Nemeskéri în ceea ce privește originea, tehnicile trepanațiilor medievale timpurii și răspândirea acestei practici în bazinul carpatic, propune o datare aproape la fel de largă, cuprinsă între secolele IX și XII.³⁰ Într-o lucrare recent publicată, P. Tomka a reluat din perspectivă arheologică analiza catalogului prezentat de T. Grynaeus.³¹ Punctul de plecare al autorului l-a constituit observația că toate studiile anterioare au fost elaborate de specialiști în domeniul antropologiei, astfel că latura arheologică a subiectului a fost neglijată. Datările cu care au operat aceste lucrări nu s-au bazat pe o analiză tipocronologică a inventarelor din mormintele cu cranii trepanate, ci au preluat datările preliminare, stabilite în limite relativ largi cu ocazia colectării materialului osteologic pe șantier arheologic. P. Tomka a corelat datele prezentate de diferitele analize antropologice cu propriile analize tipocronologice ale materialului arheologic provenit din contextul descoperirilor de cranii trepanate, ajungând la concluzii suprinzătoare și nelipsite de interes în ceea ce privește cazul de la Sălacea. Analiza datelor cronologice, deși arată că practica trepanării craniilor în evul mediu timpuriu apare în cazuri izolate încă în cursul sec. VII (3 cazuri cunoscute)³² și există în proporții reduse în sec. VIII (6 cazuri), lipsește în totalitate în cadrul complexelor funerare din sec. IX. În cea mai mare proporție apar în sec. X (34 cazuri), iar începând din sec. XI apare sporadic (1-3 cazuri) până în sec. XII, când dispare în totalitate.³³ Pe baza acestor date autorul ajunge la concluzii similare cu studiile mai vechi în ceea ce privește atribuirea etnică a fenomenului. Neagă valoarea de determinant etnic absolut a obiceiului trepanației craniene, dar admite că răspândirea rapidă și în proporții mari a acestei practici în bazinul carpatic în cursul sec. X trebuie să fie în strânsă legătură cu aici a maghiarilor și a triburilor aliate acestora, fiind singurul

²⁶ CHIDIOȘAN 1969, p.

²⁷ NEMESKÉRI et al. 1960; NEMESKÉRI et al. 1965.

²⁸ KUSTÁR 1995, p. 174.

²⁹ GRYNAEUS 1996.

³⁰ GRYNAEUS 1994, p. 690; GRYNAEUS 1996, p. 57, 64.

³¹ TOMKA 2000.

³² Lucrarea lui P. Tomka se referă numai la cazurile de trepanații complete, excluzând variantele speciale ale acestei practici (cele parțiale, sau simbolice).

³³ TOMKA 2000, p. 69.

eveniment care a putut determina un astfel de fenomen.³⁴

Din punctul de vedere al cazului de trepanție din mormântul 1 de la Sălăcea cea mai importantă concluzie este că, cel puțin la nivelul cunoștințelor actuale, se poate exclude datarea acestui complex funerar în secolul IX. Având în vedere că nu există nici un argument care susține o datare și mai timpurie (în epoca avară), trebuie să încadrăm mormântul în orizontul descoperirilor de sec. X-XI.

Un alt aspect din categoria elementelor de practică funerară care prezintă interes din punct de vedere cronologic ar fi mormântul 11, în care scheletul a fost depus în poziție chirchită. Acest fenomen prezintă încadrări asemănătoare trepanățiilor craniene: este prezent în proporție mică în necropolele avară (sec. VI-VIII) și în cele de și X-XI, cu excepția celor înființate în jurul bisericilor, dar lipsește din cimitirele de sec. IX de tip Soporonkőhida sau Zalavár. Având în vedere însă faptul că în cazul mormântului 11 de la Sălăcea este imposibil de determinat cu siguranță dacă aparține necropolei medievale timpurii sau unei faze mai vechi a sitului (conform opiniei autorilor cercetării, mormântul este de epoca bronzului), am exclus acest aspect din categoria indicatorilor cronologici.

Atât datarea cimitirului propusă de N. Chidioșan, cât și opiniile emise mai târziu, mai ales cea, recentă, a cercetătorului C. Cosma, deși se bazează în exclusivitate pe analiza inventarului, în mod curios, nu au luat în considerare mai multe piese din morminte. În realitate obiectul discuției autorilor era unul singur, cercelul semilunar de „tip Köttlach” din mormântul 4, dar și acesta este interpretat greșit. Nu au existat încercări de a verifica datarea unor piese ca inelul de tâmplă descoperit lângă același schelet de femeie, împreună cu cercelul semilunar, perechea de cercei cu capătul în formă de „S” din M17, sau vârful de săgeată cu trei aripioare discutat mai sus.

Cazul cel mai evident de desconsiderare ale unor elemente sigure de datare este cel al perechii de inele de tâmplă cu capătul în formă de „S”. N. Chidioșan acceptă datarea târzie al acestor piese (sec. XI-XIII),³⁵ dar observând că aceasta diferă de poziția cronologică a cercelului semilunar propus de P. Reinecke, iar inele de tâmplă de acest gen apar și în mediul Köttlach, coboară fără o argumentație convingătoare limita cronologică inferioară a pieselor în cazul cimitirului de la Sălăcea.³⁶ Analiza semnată de C. Cosma nu aduce elemente noi în această dispută prin emiterea ipotezei că inele de tâmplă cu capătul în formă de „S” deși sunt caracteristice pentru perioada de după mijlocul sec. X, pot să apară și mai devreme.³⁷ Principalul argument în favoarea acestei teorii, cel privind apariția inelelor de tâmplă în mediul Köttlach este greu de susținut, deoarece, așa cum vom arăta mai jos, datarea propusă de Reinecke și acceptată de N. Chidioșan și C. Cosma este greșită și depășită în literatura de specialitate. Pe de altă parte, în asociere cu acest tip de cercel, în mediul carantan apar și o serie de alte piese, a căror datare în bazinul carpatic este identică cu cea a cerceilor cu capătul în formă de „S” (începând cu a doua jumătate a sec. X). Însă, indiferent de analogiile din mediul carantan ale inelelor de tâmplă, orice teorie care prevede posibilitatea apariției unor astfel de piese în bazinul carpatic la sfârșitul sec. IX sau în prima parte a sec. X are de înfruntat o argumentație solidă, bazată pe o serie de cercetări paralele privind originea și limitele cronologice ale acestui tip de bijuterie,³⁸ or o astfel de argumentație lipsește în totalitate din lucrările mai sus amintite. În lipsa oricărui argument privind modificarea datării inelelor cu capătul în formă de „S” acceptăm a doua jumătate a sec. X ca limita inferioară a răspândirii acestor piese în bazinul carpatic, inclusiv în nord-vestul României.

O piesă care la prima vedere pare să fie lipsită de orice valoare cronologică este inelul

³⁴ TOMKA 2000, p. 70.

³⁵ În realitate astfel de piese apar încă din a doua jumătate a sec. X.

³⁶ CHIDIOȘAN 1969, p. 614.

³⁷ COSMA 2001a, p. 178-179, 181.

³⁸ BÁLINT 1976, p. 242-244; BÓNA 1978, 125-127; CSALLÁNY 1959; KRALOVÁNSZKY 1956; MESTERHÁZY 1964; MESTERHÁZY 1983; SZABÓ 1978-1979.

de tâmplă cu capetele deschise, confecționat din sârmă de bronz cu secțiune pentagonală, descoperit pe partea stângă a craniului de femeie din M4. Probabil aceleași considerente privind valoarea de indicator cronologic a piesei i-au determinat pe toți cercetătorii care s-au ocupat de cimitirul de la Sălacea să omită acest obiect din discuțiile privind datarea necropolei. În realitate, piesa are o semnificație deosebită, deoarece a fost descoperită în același context cu mult discutatul cercel semilunar de „tip Köttlach”. Obiecte asemănătoare celui aflat în discuție au fost utilizate, după mărturia decoperirilor funerare, ca inele de deget și de tâmplă. Sunt cunoscute numeroase analogii în cea mai mare parte din cimitirele populației de rând din bazinul carpatic (de ex.: Balatonkiliti, Piliny-Sirmányhegy, Bjelo Brdo, Kloštar, Pusztakovácsi, Fiad-Képuszta, Bešenov,³⁹ Hajduszoboszló-Árkoshalom, Püspökladány-Eperjesvölgy,⁴⁰ etc.). Pe baza unor artefacte cu care acest tip de bijuterie apare în asociere, B. Szőke a propus ca limită cronologică inferioară începutul secolului XI.⁴¹ J. Giesler pe baza analizei necropolelor de tip Bjelo-Brdo propune o datare asemănătoare în sec. XI, presupunând că astfel de piese în număr redus pot să apară încă de la sfârșitul sec. X, dar nu fac parte din categoria artefactelor tipice acestui secol.⁴²

Singura descoperire care până în momentul de față a stat la baza tuturor aprecierilor cronologice de etno-culturale a fost cercelul semilunar de „tip Köttlach” descoperit lângă craniul femeii din mormântul 4. Se pare că datarea în a doua jumătate a sec. IX și prima parte a sec. X propusă pentru această piesă încă de autorul săpăturilor, N. Chidioșan, a fost acceptată nu numai de C. Cosma, care a reluat analiza cimitirului în ultima vreme, ci de întreaga literatură arheologică românească. În afara faptului că datarea cercelului în toate cazurile a fost efectuată pe baza unei lucrări depășite a lui P. Reinecke care tratează descoperirile de tip Köttlach în contextul culturii Keszthely,⁴³ autorii au avut ca punct de plecare cel puțin două aprecieri greșite. Ca analogii apropiate ale cercelului de la Sălacea atât N. Chidioșan cât și C. Cosma aduc în discuție piesele din cimitirele de la Krungl și Hohenberg.⁴⁴ În realitate, dintre cele două necropole publicate într-o singură lucrare⁴⁵, doar în cea de la Krungl au fost descoperite cercei de tipul celui de la Sălacea.⁴⁶ Această necropolă de altfel este în mod evident mai târzie decât cea de la Hohenberg în care apar obiecte de epocă avară târzie. Spre deosebire de aceasta, în cazul cimitirului de la Krungl, cerceii semilunari apar în asociere cu obiecte caracteristice celei de a doua jumătăți a sec. X și sec. XI, cum ar fi variantele timpurii ale inelelor de tâmplă cu capătul în formă de „S” (tipul I) sau pandantivele lunulare. Astfel, datarea cercelului de la Krungl mai devreme de mijlocul sec. X este lipsită de argumente.

În legătură cu cercelul semilunar de la Sălacea, N. Chidioșan a subliniat că astfel de piese nu au fost descoperite pe teritoriul Pannoniei, iar într-un alt context evocă lipsa acestui tip de piesă în mediul Bjelo Brdo.⁴⁷ Într-o lucrare mai veche, C. Cosma a preluat această idee ca argument în favoarea unor legături directe între mediul Köttlach și cercul descoperirilor de acest tip de la Sălacea, Zaláu și Detta.⁴⁸ Ideea a fost abandonată în lucrările publicate mai recent, însă singura analogie adusă de autorul menționat a rămas cercelul provenit dintr-o descoperire izolată de la Tápé-Lebő, din sudul Ungariei.

În realitate, situația privind răspândirea cerceilor de tip Köttlach în zona cuprinsă între limitele estice ale ariei culturii carantane și Transilvania este diferită, iar analogiile care apar în număr considerabil sugerează o interpretare cronologică modificată. Cea mai

³⁹ SZŐKE 1962, p. 96-97, Pl. XV.5-6.

⁴⁰ NEPPER 2000, vol II, p. 39, Pl. 33.1-3, p. 224, Pl. 218.9.

⁴¹ SZŐKE 1962, p. 97.

⁴² GIESLER 1981, p. 109-113, Taf. 4.27-28, Taf. 53.

⁴³ REINECKE 1928.

⁴⁴ CHIDIOȘAN 1969, p. 614 și nota 8; COSMA 2001a, p. 178.

⁴⁵ FISCHBACH 1897.

⁴⁶ FISCHBACH 1897, p. 142-143, Pl. V.

⁴⁷ CHIDIOȘAN 1969, p. 613 și 614.

⁴⁸ COSMA 1994, p. 328.

apropiată analogie din punct de vedere geografic, fragmentul de cercel semilunar de la Zalău-Poligon, este insuficient pentru datarea complexului funerar sau a necropolei. Inelele simple cu capetele în formă de bulbi, așa cum observă și autorul, apar frecvent în asociere cu cerceii semilunari în mediul cimitirelor carantane, însă acest tip de obiect este prezent și în mediul Bjelo-Brdo sau mai corect zis în cimitirele populației de rând din bazinul carpatic în sec. X-XI, și a fost datat de către J. Giesler între ultima treime a sec. X și mijlocul sec. XI.⁴⁹ Cealaltă piesă cunoscută de pe teritoriul României, cea de la Deta, deși provine dintr-un context necunoscut, apare în asociere cu obiecte caracteristice necropolelor de războinici maghiare din sec. X,⁵⁰ astfel datarea lor împreună cu cercelul semilunar mai devreme de începutul sec. X este imposibilă. Un cercel amintit mai sus și care aparține aceluiași cerc al obiectelor de tip Kottlach este cunoscut la Tápé-Lebő și provine dintr-un mediu asemănător exemplarului de la Deta, fiind descoperit în asociere cu o zăbală și o scăriță de șa.⁵¹ Un exemplar neornamentat de la Kiskőszeg apare în context necunoscut, în asociere cu un inel de tâmplă cu capătul în formă de „S”.⁵² La Csepreg- Szentkirály un cercel semilunar a fost descoperit în mormântul 97 împreună cu 5 inele de tâmplă tip Giesler II.4/3, II.5/3 și II 4/2 și un inel lucrat din tablă de bronz. Mormântul aparține unui cimitir de epocă arpadiană din jurul unei biserici și se datează cel mai probabil în sec. XI.⁵³ Un cercel semilunar ornamentat cu motivul crucii a fost descoperit în cetatea de pământ de la Locsmánd (Lutzmannsburg), construită în a doua jumătate a sec. X. Piesa a fost găsită în zona bisericii. Mai târziu în același loc a fost descoperită o spadă de tip carolingian.⁵⁴ O serie de cercei semilunari de tip Kottlach, inclusiv câțiva neamintiți mai sus, apar pe o hartă anexată unui studiu privind legăturile comerciale ale Ungariei în sec. X-XI semnată de K. Mesterházy; hartă neînsoțită de un catalog al descoperirilor, și astfel verificarea lor nu este posibilă.⁵⁵

Din analogiile prezentate mai sus reiese clar că numărul, nu foarte mare, dar însemnat și răspândirea uniformă a cerceilor semilunari în toată zona de câmpie a bazinului carpatic indică mai probabil relațiile comerciale prin care aceștia au ajuns în această regiune, decât o prezență efectivă a purtătorilor acestei culturi materiale. O serie de astfel de piese apar în contexte databile fără dubii la sfârșitul sec. X și în sec. XI (Zalău-Poligon, Kiskőszeg, Locsmánd-Kirchberg, Csepreg-Szentkirály), în timp ce un număr mai redus de exemplare provin din contexte atribuite războinicilor maghiari, datate mai larg în sec. X (Deta și Tápé-Lebő). Nu este cunoscută nici o descoperire al cărei context să permită o datare mai timpurie de sec. X. Pe baza acestor argumente propunem în cazul cercelului semilunar de la Sălacea o încadrare cronologică mai largă în sec. X și prima parte a sec. XI, cu mențiunea că punctul de greutate al acestor obiecte în regiunile noastre este după mijlocul sec. X.

În altă ordine de idei trebuie să atragem atenția asupra faptului că datarea cerceilor semilunari de tip Kottlach în mediul de origine al acestora, spre deosebire de cele afirmate în literatura română de specialitate, se încadrează în limitele propuse mai sus. Ar fi imposibilă și lipsită de sens analiza fiecărei descoperiri de acest gen sau trecerea în revistă a unei literaturi imense care s-a ocupat de problemele cronologice ale culturii carantane. Există însă câteva lucrări care, pe baza materialului arheologic accesibil la acea vreme, au propus alcătuirea unui sistem cronologic a descoperirilor de „tip Kottlach” sau a grupului carantan. V. Šribar și V. Stare, pe baza unei analize tipo-cronologice a ornamentelor care apar pe variantele turnate ale cerceilor de tip Kottlach, propun datarea acestora în a doua

⁴⁹ GIESLER 1981, Taf. 53

⁵⁰ HAMPEL 1900, p. 616-618; HAMPEL 1905, I, p. 529-531.

⁵¹ BÁLINT 1991, p. 258, 149, Abb. 49.1.

⁵² KISS 1983, Pl. 37.2.

⁵³ KISS 2000, p. 27-31, Pl. 3.

⁵⁴ KAUS 1987, p. 335-337.

⁵⁵ MESTERHÁZY 1993, p.

jumătate a sec. X și prima parte a sec. XI.⁵⁶ J. Giesler, într-un studiu privind arheologia zonei estice a Alpilor în sec. X-XI, propune un sistem cronologic alcătuit din trei faze: o perioadă premergătoare culturii Köttlach (Vor-Köttlach Horizont), și două orizonturi propriu-zise (Köttlach I și II). Toate variantele cerceilor semilunari, inclusiv analogiile perfecte din punct de vedere al tehnicii de confecționare și al motivelor decorative ale exemplarului de la Sălacea au fost încadrate în faza Köttlach II și datate în a doua jumătate a sec. X și prima parte a sec. XI.

Pe baza celor prezentate mai sus în legătură cu datarea obiectelor de inventar funerar și interpretarea unor fenomene întâlnite în cazul cimitirului de la Sălacea-Dealul Vida, propunem reformularea încadrării etno-culturale și a limitelor cronologice ale acestei necropole. În acest sens, trebuie să atragem atenția asupra faptului că nu există nici un argument real în favoarea datării cimitirului sau măcar a unor obiecte sau fenomene de practică funerară, în secolul IX sau începutul sec. X. În timp ce unele fenomene, cum ar fi craniul trepanat din mormântul 1, indică o limită cronologică inferioară (începutul sec. X), majoritatea obiectelor de inventar (cercelul semilunar, inelele de tâmplă cu capete în formă de bulbi și în formă de „S”) cer o datare mai târzie, între a doua jumătate a sec. X și începutul sec. XI. Credem că, din punct de vedere cronologic cel puțin, punctul de greutate al necropolei de la Sălacea se încadrează în aceste limite. Nu putem exclude posibilitatea ca primele morminte să fi fost săpate puțin mai devreme, în a doua treime a secolului X. În acest sens trebuie luat în considerare numărul redus al mormintelor. Chiar dacă presupunem existența unor morminte încă necercetate sau distruse în vechime, numărul acestora nu poate fi însemnat, având în vedere suprafața mică rămasă necercetată în urma campaniilor arheologice din anii '60. Numărul redus al mormintelor cunoscute indică existența în acest loc a necropolei unei comunități mici, probabil a unei singure familii, folosită de cel mult 2-3 generații, iar elementele de practică funerară care indică posibile relații cu lumea creștină (orientarea, lipsa ofrandelor, lipsa inventarului, în afară de accesoriile de îmbrăcăminte etc.) sugerează mai mult ridicarea limitei cronologice spre mijlocul sec. XI decât coborârea acestuia spre începutul sec. X.

În privința atribuirii etno-culturale, rezultatele acestei analize permit o formulare mult mai nuanțată a problemei față de opiniile susținute până în momentul de față în literatura de specialitate. Răspândirea cerceilor semilunari în bazinul carpatic nu permite stabilirea unor relații directe între mediul carantan și dinamica populației din această regiune în secolele X-XI. Mai mult decât atât, deși este mai mult ca probabil că astfel de piese au ajuns la noi prin legături comerciale, răspândirea lor relativ uniformă nu face posibilă schițarea căilor de acces sau a traseelor comerciale prin care au fost aduse. Într-o altă ordine de idei, așa cum demonstrează analogiile cunoscute din bazinul carpatic, apariția unor cercei semilunari sau a altor piese tipice mediului carantan este un fenomen des întâlnit în cimitirele populației de rând din perioada de sfârșit a sec. X și în epoca arpadiană timpurie, adică în așa-numitul „mediu Bjelo-Brdo”, cât și în prima fază a cimitirelor creștine, de lângă biserici, în cursul sec. XI. Astfel, considerăm că cimitirul de la Sălacea-Dealul Vida aparține aceluiași grup al necropolelor populației de rând din cadrul formațiunii prestatale maghiare de sec. X și mai târziu a regatului arpadian. Această populație, predentă formării stratului social al servitorilor așezați de la începutul sec. XI, în jurul centrelor comitatense, are o origine etnică mixtă, elementele acesteia fiind imposibil de delimitat cu metode arheologice.

⁵⁶ ŠRIBAR-STARE 1978-1979, p. 214-215.

EARLY MEDIEVAL CEMETERY FROM SĂLACEA – VIDA HILL

Summary

The early medieval graves covered by this study were discovered in 1966 during the excavations of the Bronze Age fortification of Sălacea–Vida Hill, investigated by I. Ordentlich and N. Chidioșan, archaeologists of the Regional Museum of Oradea. Research results were published in part in 1969. The author of the paper, N. Chidioșan on that occasion proposed a date in the 9th and the beginning of the 10th century and assigned it to a local population of romanian origin. Later in the literature was issued hypothesis of the slav ethnic origins of the cemetery with close relations in the Kötlich -culture.

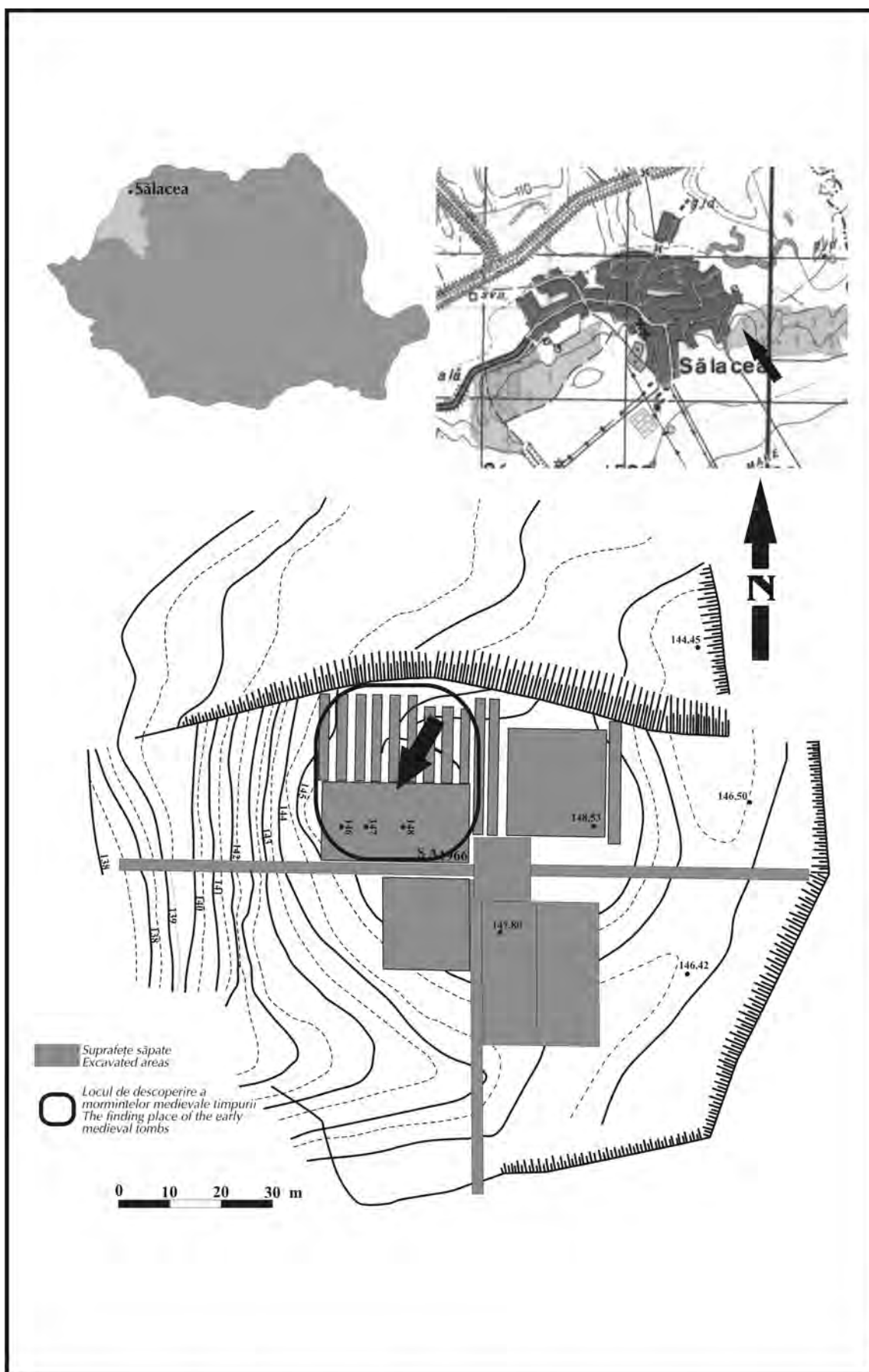
On the basis of an analysis more closely related to funerary objects and interpretation of phenomena encountered in the cemetery Sălacea Vida-Hill, we propose to reformulate the ethno-cultural and chronological limits of this discovery. While some phenomena, such as the trephined skull from grave 1 indicates a lower chronological limit (beginning of the 10th century), most items of inventory (the lunular earring of grave 4, temple-rings with „S” shape termination) require a later dating, between the second half of the 10th and the beginning of the 11th century. The reduced number of the investigated tombs indicates the necropolis of small community, probably of a single family, used for no more than two or three generations. The funerary practices, which indicates possible relations with the Christian world (orientation of the graves, lack of food offerings, lack of inventory in addition to accessories, clothing, etc.) suggest the raising of the chronological limit to the first half of the 11th century. We believe that the cemetery of Sălacea-Vida Hill belongs to the same communities of servant people of mixt ethnic origin witch composed the lower group of the society of the 10th century as well as of the kingdom of the Arpad dynasty in the 11th century.

BIBLIOGRAFIE

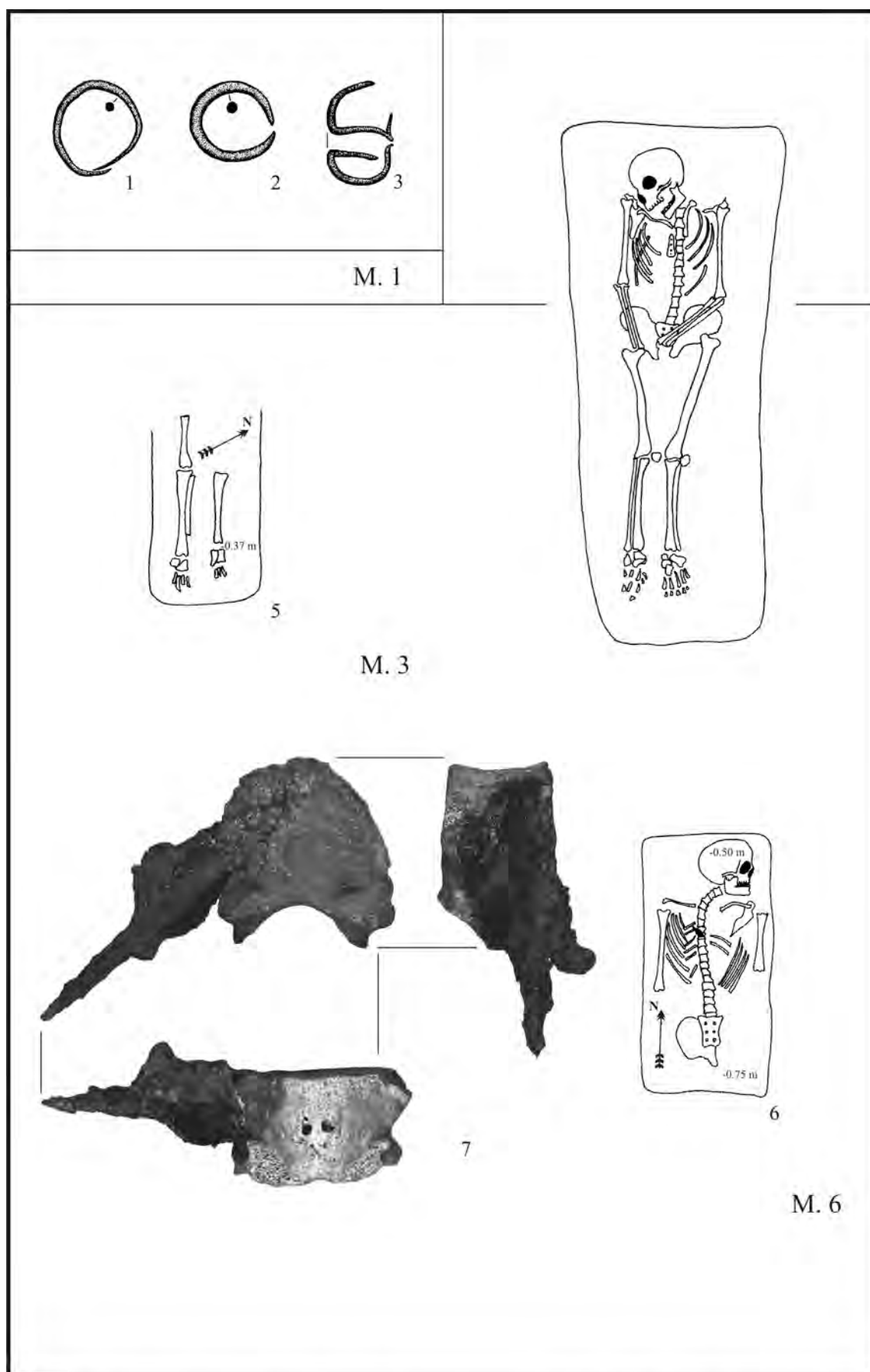
- BAKAY 1978 Bakay Kornél, *Honfoglalás- és államalapítás-kori temetők az Ipoly mentén – Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgrundung*, Studia Comitatus 6, Szentendre, 1978.
- BÁLINT 1976 Bálint Csanád, *A magyarság és az ún. Bjelo Brdo kultúra – Die Ungarn und die sog. Bjelo-Brdokultur*. Cumania, 4 (1976), p. 225-254.
- BÁLINT 1991 Csanád Bálint, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Studia Archaeologica XI. Budapest, 1991.
- BÓNA 1978 István Bóna, *Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros*, Alba Regia 16 (1978), p. 99-157.
- CHIDIOȘAN 1969 Nicolae Chidioșan, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperit la Sălacea – Une nécropole de la Haute époque féodale découverte à Sălacea*, SCIV, 20 (1969), 4, p. 611-615.
- CHIDIOȘAN, ORDENTLICH 1975 Nicolae Chidioșan, Ivan Ordentlich, *Un templu megaron din epoca bronzului, cultura Otomani (epoca bronzului) – Ein in Sălacea entdeckter megaron-tempel der Bronzezeit (Otomani-kultur)*, Crisia, 5 (1975), p. 15-26.
- COLES-HARDING 1979 J. M. Coles, A. F. Harding, *The Bronze Age in Europe*, London, 1979.
- COMȘA 1972 Maria Comșa, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V-IX*, In: *Centenar Muzeal Orădean*, Oradea, 1972, p. 209-213.
- COSMA 1994 Călin Cosma, *Mormintele din secolele IX-X d. Ch. descoperite la Zalău (județul Sălaj) – Graves from the IXth-Xth Centuries A.D. Discovered at Zalău*, EphemNap 4 (1994), 323-329.
- COSMA 2001 Călin Cosma, *Gräberfelder, Einzelgräberfelder und Grabfunde unsicheren Charakters aus dem 9.-10. Jh. im westen und nordwesten Rumäniens*, In: *Studia Archaeologica et Historia Nicolao Gudea Dedicata*, Zalău, 2001, 499-565.
- COSMA 2001a Călin Cosma, *Necropole, morminte izolate și descoperiri funerare cu caracter incert din secolele al IX-lea și al X-lea din vestul și nord-vestul României*, EphNap, 11 (2001), p. 165-269.
- CSALLÁNY Dezső Csallány, *Weiblicher Haarflechtesschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmenzeit im Karpatenbecken*, ActaAH, 10 (1959).
- DUMITRAȘCU 1983 Sever Dumitrașcu, *Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I e. n.*, Crisia, 13 (1983), p. 33-142.
- GIESLER 1980 Jochen Giesler, *Zur Archäologie des Ostenalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert*, Archäologisches Korrespondenzblatt, 10 (1980), p. 85-98.

- GIESLER 1981 Jochen Giesler, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo-Brdo Kultur (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken)*, Praehistorische Zeitschrift, 56 (1981).
- GRYNAEUS 1994 Tamás Grynaeus, *Trepanáció*, In: *Korai magyar történeti lexikon*, Budapest, 1994.
- GRYNAEUS 1996 Grynaeus Tamás, *Isa por... A honfoglalás és Árpád-kori magyarság betegségei és gyógyításuk*, Budapest, 1996.
- HAMPEL 1900 Hampel József, *A honfoglalás kor hazai emlékei*, In: *A magyar honfoglalás kútfitői*, Budapest, 1900.
- HAMPEL 1905 Hampel József, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I-III, Braunschweig, 1905.
- IONIȚĂ 1996-1998 Adrian Ioniță, *La céramique du haut Moyen Âge de Dridu „La Metereze” (Dép. de Ialomița)*, Dacia, N.S. 40-42 (1996-1998), p. 305-382.
- KAUS 1987 Karl Kaus, *Darufalva (Drassburg), Locsmánd (Lutzmannsburg), Pinkaóvár (Burg). Burgenlandi vörös sáncok vizsgálatának eredményei 1981-1986 – Drassburg-Lutzmannsburg-Burg. Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen von Roten Schanzen im Burgenland 1981-1986*, Soproni Szemle 41 (1987), 330-339.
- KISS 1983 Kiss Attila, *Baranya megye X-XI. századi sírleletei*, Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga I, Budapest, 1983.
- KISS 2000 Kiss Gábor, *Vas megye 10-12. századi sír- és kincsleletei*, Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Szombathely, 2000.
- KRALOVÁNSZKY 1956 Kralovánszky Alán, *Adatok az ún. S-végű hajkarika etnikumjelző szerepéhez*, ArchÉrt, 86 (1956).
- KUSTÁR 1995 Ágnes Kustár, *Agyafúrtak – Die Verschlagen*, In: *A népvándorláskor fiatal kutatóinak IV. összejövetele. Altum Castrum 4* (1995), p. 170-180.
- MESTERHÁZY 1964 Mesterházy Károly, *Az S-végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében*, DMÉ (1964).
- MESTERHÁZY 1983 Mesterházy Károly, *Köznépi ékszerek nemesfém változata: arany S-végű hajkarikák – Edelmetall-Varianten von Schmuckstücken des Gemeinvolkes: goldene Schlafenringe mit S-förmigen Ende*, Alba Regia, 20 (1983), p. 143-151.
- MESTERHÁZY 1993 Mesterházy Károly, *Régészeti adatok Magyarország 10-11. századi kereskedelméhez*, Századok, 1993, 450-468.
- NEMSKÉRI et al. 1960 Nemeskéri János, K. Éry Kinga, Kralovánszky Alán, *A magyarországi jelképes trepanáció – Symbolically Trephined Skulls in Hungary*, Anthropologiai Közlemények 4 (1960), 1-2, p. 3-32.
- NEMSKÉRI et al. 1965 J. Nemeskéri, A. Kralovánszky, L. Harsányi, *Trephined Skulls from the Tenth Century*, ActaArchHung 17 (1965), p. 343-367.
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, WOLSKI 1975 Radu Nicolăescu-Plopșor, Wanda Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România – Elements of Demography and Funeral Ritual of the Old*

- ÓDOR 2000 *Populations in Romania, București, 1975.*
Ódor János Győző, *Árpád-kori temetőrészlet és településnyom a Tolna megyei Koppányszántó határában – Ein Arpadenzeitliches Gräberfeldsteil und Siedlungsspuren in der Gemarkung von Koppányszántó (Komitat Tolna), Heves Megyei Régészeti Közlemények 2 (2000), p. 235-252.*
- ORDENTLICH 1967 Ivan Ordentlich, *Două statuete cu „cap mobil” descoperite la Sălacea – Deux statuettes à „Tête mobile” découvertes à Sălacea, SCIV, 18 (1967), 1, 147-154.*
- ORDENTLICH 1971 Ivan Ordentlich, *Aria de răspândire a culturii Otomani de pe teritoriul României – Die Verbreitung der Otomanikultur in Rumänien, Marmăia 2 (1971), p. 19-35. p. 28, nr. 55.*
- ORDENTLICH 1972 Ivan Ordentlich, *Contribuția săpăturilor arheologice de pe „Dealul Vida” (comuna Sălacea, Județul Bihor) la cunoașterea culturii Otomani – Die Beiträge der archäologischen Ausgrabungen am Dealul Vida (Gemeinde Sălacea, Kreis Bihor) zur Kenntnis der Otomani-kultur, Satu Mare StCom 2 (1972), p. 63-84.*
- REINECKE Paul Reinecke, *Die archäologische Hinterlassenschaft der Awaren, Germania 22 (1928).*
- ŠRIBAR–STARE Von Vinko Šribar, Vida Stare, *Das Verhältnis der Steiermark zu den übrigen Regionen der Karantanisch-Köttlacher Kultur, Schil von Steier, 15-16 (1978-1979), p. 209-225.*
- STANCIU 2001 Ioan Stanciu, *Cercetarea arheologică a epocii migrațiilor și perioadei de început a epocii medievale timpurii (sec. V-IX. P. Chr) în teritoriul nord-vestic al României – Die archäologische Erforschung der Völkereanderungszeit und der Anfangszeit des Frühmittelalters (5.-9. Jh. N. Chr.) im nordwesten Rumäniens, In: Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea Dedicata, Zalău, 2001, p. 480-498.*
- SZABÓ 1978-1979 Szabó János Győző, *Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV, EMÉ 16-17 (1978-1979).*
- SZŐKE 1953 Béla Szőke, *Le cimetière de Kértpuszta (XIe siècle). Résultats archéologiques des fouilles, ActaArchHung 3 (1953), p. 281-301.*
- SZŐKE 1962 Szőke Béla, *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei, Budapest, 1962.*
- TOMKA 2000 Tomka Péter, *Régészeti kommentár a Lébény-Kaszás 10–11. századi temető 44. sírjának trepanált koponyaleletéhez – Archaeological Commentary on the Trephined Skull of Grave 44 in the 10–11 Century Graveyard of Lébény-Kaszás, Arrabona 38 (2000), p. 63-96.*
- TOMKA 2003 Tomka Péter, *Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei – The Latest of the Research Focusing on the Funeral Customs in the Avar Age Double and Multiple Burials, Arrabona 41 (2003), p. 11-56.*

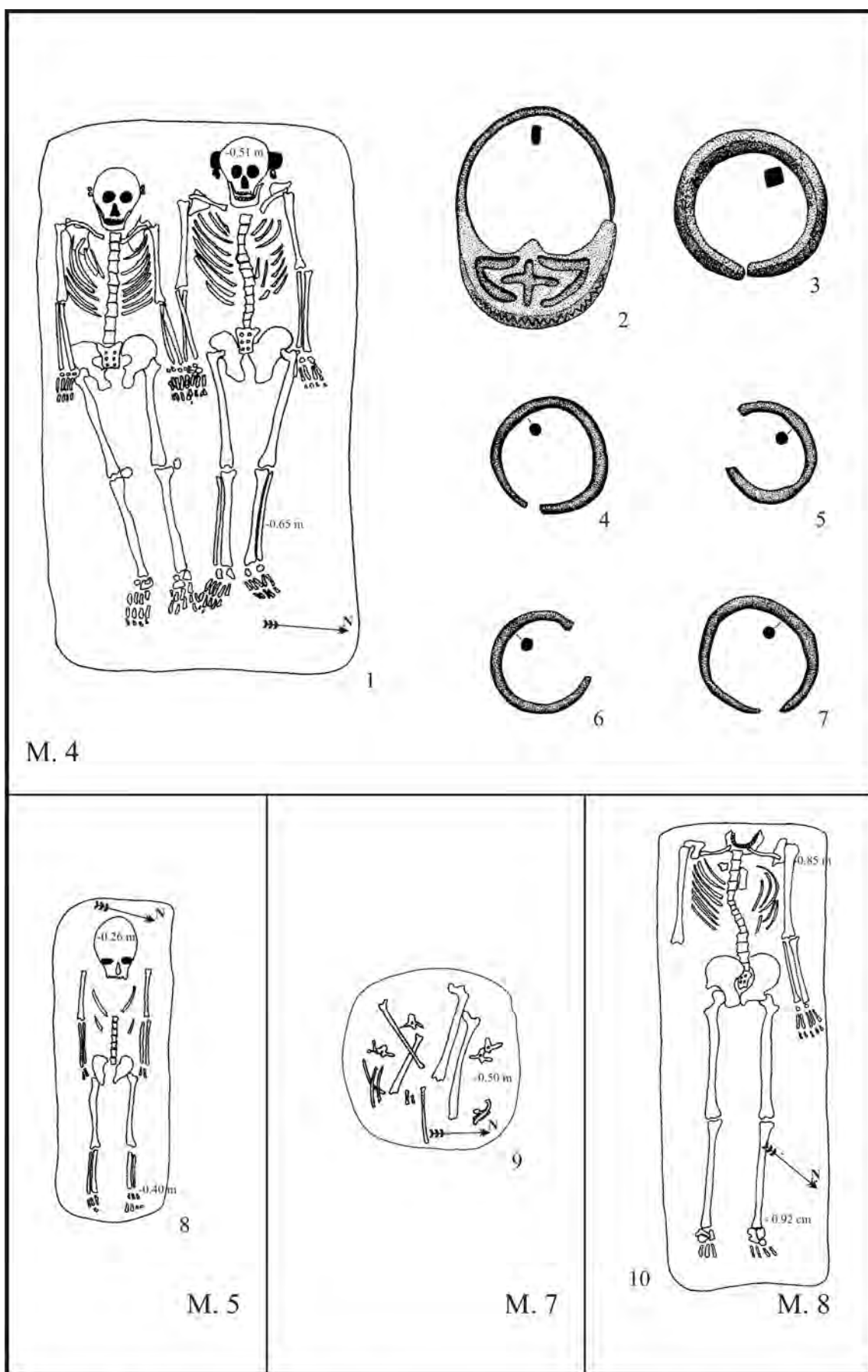

Pl. 1. Sălăcea-Dealul Vida. Locul de descoperire și planul săpăturilor arheologice.
Pl. 1. Sălăcea-Vida Hill. Place of discovery and archaeological excavations plan.

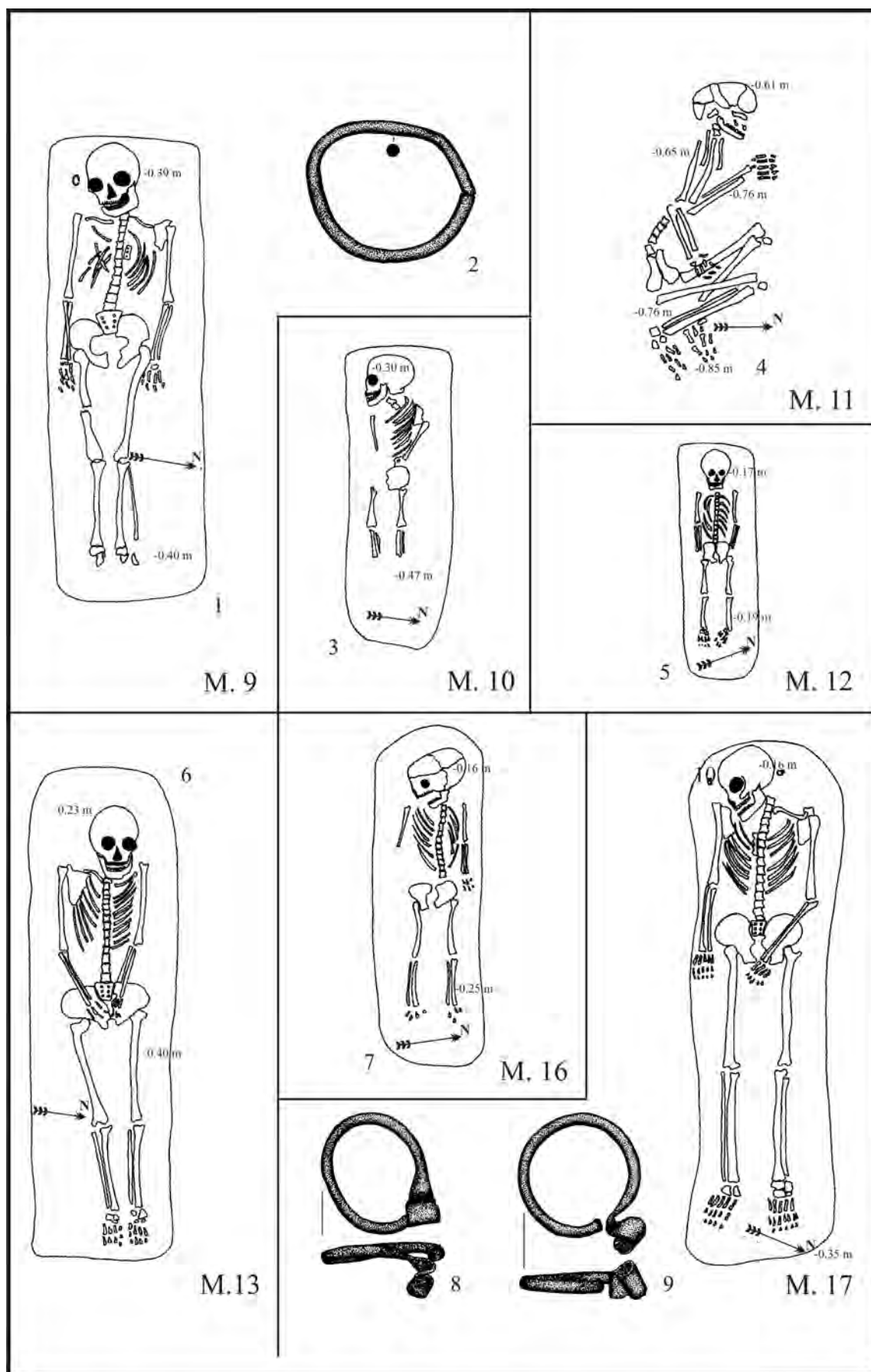
Pl. 2. Sălăcea-Dealul Vida. Mormintele 1 (1-3); 2 (4); 3 (5); 6 (6-7).

Pl. 2. Sălăcea-Vida Hill. Graves 1 (1-3); 2 (4); 3 (5); 6 (6-7).

Pl. 3. Sălăcea-Dealul Vida. Mormintele 4 (1-7); 5 (8); 7 (9); 8 (10).

Pl. 3. Sălăcea-Vida Hill, Graves 4 (1-7); 5 (8); 7 (9); 8 (10).

Pl. 4. Sălacea-Dealul Vida. Mormintele 9 (1-2); 10 (3); 11 (4); 12 (5); 13 (6); 16 (7); 17 (8-10)

.Pl. 4. Sălacea-Vida Hill. Graves 9 (1-2); 10 (3); 11 (4); 12 (5); 13 (6); 16 (7); 17 (8-10).